

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.026>

УДК 314.3

JEL CLASSIFICATION: J 13

Л.І. СЛЮСАР

канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: L.Slyusar@bigmir.net

ПОЗАШЛЮБНА НАРОДЖУВАНІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто загальні риси та особливості позашлюбної народжуваності в Україні та в інших країнах Європи. На основі аналізу сучасних змін структури позашлюбної народжуваності в Україні та порівняльного аналізу з її характеристиками в постсоціалістичних європейських країнах, що є нашими найближчими сусідами, та інших європейських країнах на прикладі Іспанії, Франції та Швеції, доведено, що зміна структурних характеристик позашлюбної народжуваності (за віком матері, за черговістю народження) в нашій країні відбувається відповідно до загальноєвропейських тенденцій. Трансформація вікового профілю позашлюбних народжень свідчить про поступове зменшення частки небажаного, «випадкового» позашлюбного материнства в нашій країні. В той же час Україна має певні особливості, обумовлені більш раннім вступом до шлюбу і народженням дітей у шлюбі українськими жінками. Не вирішена повністю проблема ранньої народжуваності (до 18 років), що є в більшості випадків позашлюбною, і несе значні ризики малолітній матері. Нижчий, у порівнянні з більшістю європейських країн, рівень позашлюбної народжуваності в Україні обумовлено соціокультурними особливостями її населення, традиціями, що сформувались історично, та рівнем економічного розвитку країни. В умовах економічної незахищеності особистості, некомфортності соціального середовища та непоширеності принципів відповідального батьківства, матері та дитині потрібна підтримка інститутів, санкціонованих державою, серед яких – юридично оформлений шлюб.

Ключові слова: народжуваність, шлюбна та позашлюбна народжуваність, діти, зареєстрований шлюб, шлюбне партнерство.

Л.И. СЛЮСАР

канд. экон. наук, вед. науч. сотруд.
Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: L.Slyusar@bigmir.net

ВНЕБРАЧНАЯ РОЖДАЕМОСТЬ В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОГО ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Рассмотрены общие черты и особенности внебрачной рождаемости в Украине и в других странах Европы. На основе анализа современных изменений структуры внебрачной рождаемости в Украине и сравнительного анализа с ее характеристиками в постсоциалистических европейских странах, наших ближайших соседей, и других европейских странах на примере Испании, Франции и Швеции, доказано, что изменение структурных характеристик внебрачной рождаемости (по возрасту матери, по очередности рождения) в нашей стране происходит в соответствии с общеевропейскими тенденциями. Трансформация возрастного профиля внебрачных рождений свидетельствует о постепенном уменьшении доли нежелательного, «случайного» внебрачного материнства. В то же время Украина имеет определенные особенности, обусловленные более ранним вступлением в брак и рождением детей в браке. Не решена полностью проблема ранней рождаемости (до 18 лет), в большинстве случаев внебрачной, несущей значительные риски малолетней матери. Низкий, по сравнению с большинством европейских стран, уровень внебрачной рождаемости в Украине обусловлен социокультурными особенностями населения, исторически сформировавшимися традициями, уровнем экономического развития страны. В условиях экономической незащищенности личности, некомфортности социальной среды и нераспространенности принципов ответственного родительства, матери и ребенку нужна поддержка институтов, санкционированных государством, среди которых — юридически оформленный брак.

Ключевые слова: рождаемость, брачная и внебрачная рождаемость, дети, зарегистрированный брак, брачное партнерство.

L.I. Slyusar

PhD, Leading scientific worker
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: L.Slyusar@bigmir.net

NON-MARITAL FERTILITY IN UKRAINE: MODERN FEATURES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

The article is devoted to the common features and peculiarities of non-marital births in Ukraine and in other European countries, where there were significant changes in the structure of fertility by the marital status of the mother. It primarily manifested in the increasing proportion of children born out of marriage. A comparative analysis of the characteristics of non-marital births in Ukraine and the post-socialist European countries, which are our closest neighbors, and other European countries on the example of Spain, France, and Sweden, has shown that the change in the structural characteristics of non-marital births (by mother's age, order birth) in our country follows European tendencies. At the same time, Ukraine has certain peculiarities due to earlier marriage and the earlier birth of children by married Ukrainian women, and this affects the "marital characteristics" (first of all, marriage structure of mothers) of the fertility of different age female groups. The problem of early (under 18) births (in most cases non-marital) which accompanied by significant risks both for young mother and her child, is not fully resolved, and this indicates very low level of culture of sexual behavior and lack of knowledge about the use of contraception by teenage girls. The non-marital birth rate in Ukraine is lower than in most European countries. This is due to both the historically formed sociocultural characteristics of the population, traditions, its demographic history (for many years the tradition of family behavior opposed the values which were actively imposed by the communist ideology) and the current level of material support of the population, the lack of economic independence and personal security, as well as the tradition of family practices and gender roles in parenting (care and upbringing of children is considered as responsibility of woman only). In the conditions of economic insecurity of the individual and the non-proliferation of the principles of responsible parenting, the mother and the child need the support of institutions authorized by the state, which is legally formal marriage.

Keywords: fertility, marital and non-marital births, children, marriage, cohabitation.

Постановка проблеми. Однією з суттєвих рис новітньої демографічної історії є поширення позашлюбної народжуваності, тобто значну частину дітей народжують матері, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі. Позашлюбна народжуваність, яку раніше вважали відхиленням від норми, наразі сприймається більшістю населення як звичне явище, а більшістю дослідників – як одна з ознак сучасної моделі народжуваності в період постіндустріального розвитку.

Стрімке зростання питомої ваги дітей, народжених поза юридично оформленим шлюбом, у більшості країн Європи спостерігається приблизно з 80-х років минулого століття. Ця загальноєвропейська тенденція простежується досить чітко в усіх країнах західної цивілізації, хоча мають місце доволі суттєві відмінності в країнах, які розрізняються за культурою, традиціями, релігією тощо. Так, у 2016 р. у Греції позашлюбна народжуваність становила 9,4 %, у Литві – 27,4 %, Франції – 59,7 %, Ісландії – 69,6 %.

В Україні трансформація структури народжуваності, у тому числі щодо шлюбного статусу жінки-матері, відбувається відповідно до європейського вектора розвитку, однак має характерні риси, обумовлені як національними традиціями, так і особливостями соціально-демографічного розвитку країни в минулі роки. Суттєвим є вплив соціально-економічної ситуації, яка ускладнилась в останні роки в умовах політичної та економічної нестабільності.

Аналіз наявних досліджень. Сучасні демографи приділяють значну увагу феномену позашлюбної народжуваності, однак досліджують його здебільшого у контексті трансформації шлюбної та репродуктивної поведінки населення, зміни форм шлюбного партнерства, поширення незареєстрованих союзів (*cohabitation*). Ці питання висвітлені в роботах Б. Переллі-Харріс (B. Perelli-Harris), Т. Сobotка (T. Sobotka), Т. Фрейка (T. Frejka), Л. Тулемон (L. Toulemon), Е. Беррінгтон (A. Berrington), М. Минарка (M. Mynarska), Б. Лапланте (B. Laplante), А.Л. Фостик (A.L. Fostik), Г. Ливінгстон (G. Livingston). Ряд публікацій присвячені характеристикам позашлюбної народжуваності в певних країнах, її окремим аспектам, наприклад, роботи Т. Кастро-Мартін (T. Castro-Martín), З. Бжозовська (Z. Brzozowska), М. Штикова (M. Štípková), А. Штъастна (A. Šťastná), К. Земан (K. Zeman), Д. Хемплова (D. Hamplová).

Ситуацію в Україні вивчали як зарубіжні демографи, так і вітчизняні. Б. Переллі-Харріс, аналізуючи зростання позашлюбної народжуваності в Україні в роки незалежності, дійшла висновку, що це є свідченням змін традиційного зв'язку між шлюбом і дітонародженням, однак через брак інформації важко визначити, народжуються ці діти у самотніх матерів чи у незареєстрованих шлюбних пар [1, с. 1158–1160]. В.П. Піскунов (V.P. Piskunov) досліджував динаміку та регіональні особливості позашлюбної народжуваності у післявоєнні роки [2]. Ґрунтовний аналіз народжуваності за шлюбним станом жінок у 1989–2000 р. було здійснено В.С. Стешенко (V.S. Steshenko) [3, с. 312–313]. У ході виконання НДР «Тенденції генеративної активності населення України та їх демографічні наслідки» автором було досліджено причини поширення позашлюбної народжуваності та її структурні і регіональні особливості у 1999–2007 рр. [4, с. 123–138]. Ця стаття є продовженням досліджень автора на основі аналізу подальших змін у динаміці та структурі позашлюбної народжуваності і визначення її характеристик у порівнянні з країнами Європи.

Метою даної роботи є аналіз сучасних особливостей позашлюбної народжуваності в Україні, її динаміки, структури у порівнянні з іншими країнами Європи. Порівняльний аналіз характеристик позашлюбної народжуваності в Україні та постсоціалістичних європейських країнах, що є нашими найближчими сусідами, та інших

європейських країн на прикладі Іспанії, Франції та Швеції, здійснений за даними *Eurostat*, дає змогу визначити її загальні риси та структурні особливості.

Порівняльний аналіз структурних характеристик позашлюбної народжуваності в Україні та інших країнах Європи **здійснюється вперше**.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ характеризується швидкими кардинальними змінами у всіх сферах життя, у т. ч. у демографічній сфері. Поширення принципів свободи вибору, емансипації, індивідуальної свободи, деформалізації в умовах постіндустріальної трансформації суспільних інститутів впливає на демографічні процеси. Кардинальні зміни у сексуальній, матримоніальній та репродуктивній поведінці населення розвинених країн призвели до збільшення різноманіття форм сімейного життя, зниження рівня зареєстрованої шлюбності, поширення нових різноманітних форм шлюбного партнерства, нестабільності шлюбних відносин, безпрецедентного зниження показників плідності і, відповідно, зниження дітності сімей, поширення позашлюбної народжуваності тощо. Ці демографічні зміни, що почались у країнах Західної Європи вже з 70-х років минулого століття, а з кінця 1980-х – початку 1990-х років спостерігались у всіх постсоціалістичних країнах Європи, одержали назву «другого демографічного переходу» (*Second Demographic Transition, SDT*).

Одним із суттєвих проявів *SDT* є поширення позашлюбної народжуваності. Ще на початку 1970-х років у переважній більшості країн Європи менше 10 % дітей народжувалось поза межами офіційного шлюбу, а у країнах півдня (Греція, Італія, Іспанія), а також у Ірландії, Бельгії, Нідерландах – менше 3 %. Однак вже 2000 р. у більшості країн показник позашлюбної народжуваності наблизився до 30 % або був вище, 2016 р. – до 50 %, а у Болгарії, Данії, Естонії, Ірландії, Нідерландах, Норвегії, Португалії, Словенії, Франції, Швеції навіть перетнув цю межу (табл. 1).

Варто зазначити, що після інтенсивного зростання показників позашлюбної народжуваності у 1980–1990-х роках, темпи її поширення у багатьох країнах поступово уповільнюються, особливо в останні п'ять років (наприклад, у країнах Прибалтики її рівень навіть дещо знизився). Це, на нашу думку, свідчить, що спостерігається не відмова від народження дитини у шлюбі (тобто позашлюбна народжуваність заміщує шлюбну), а формування різноманіття стилів шлюбної та репродуктивної поведінки різних груп населення.

У сучасній Україні, де демографічна модернізація поєднується зі збереженням певних традиційних рис шлюбної та репродуктивної поведінки населення, кожна п'ята дитина народжується у матері, яка не перебуває в офіційно зареєстрованому шлюбі (у 2016 р. – 20,1 %).

Ще у 1970–1980-ті роки частка позашлюбних народжень у міських поселеннях дорівнювала 7–8 %, у сільській місцевості – біля 10 %. У 1988 р. цей показник у всіх видах поселень перетнув межу 10 % і почав досить швидко зростати: у 2004 р. він вже дорівнював 20 %, і досяг максимуму 22,1 % у 2013 р. (рис. 1).

У роки незалежності питома вага позашлюбних народжень в Україні збільшилася майже вдвічі: за 1991–2013 рр. з 11,9 % до 22,1 % (у тому числі у міських поселеннях з 11,6 до 21,1, у сільській місцевості – з 12,5 до 23,9 %), але знизилась до 20,1 % у 2016 р. (у міських поселеннях і сільській місцевості відповідно 19,1 і 22,0 %). Однак за європейськими мірками це невисокі показники: у 2016 р. нижчий, ніж в Україні, відсоток позашлюбних народжень спостерігався лише в кількох країнах Європи – Греція, Білорусь, Кіпр, ряді Балканських країн (Хорватія, Македонія, Боснія і Герцеговина). Схожі показники у Молдови та Росії.

Таблиця 1. Частка дітей, народжених матерями, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, у країнах Європи у 1970–2016 рр., %

Країна	1970	1980	1990	2000	2010	2016
Австрія	12,8	17,8	23,6	31,3	40,1	42,2
Беларусь	7,3	6,4	8,5	18,6	19,6	13,3
Бельгія	2,8	4,1	11,6	28,0	45,7	49,0
Болгарія	8,5	10,9	12,4	38,4	54,1	58,6
Велика Британія	8,0	11,5	27,9	39,5	46,9	47,7
Греція	1,1	1,5	2,2	5,4	7,3	9,4
Данія	11,0	33,2	46,4	44,6	47,3	54,0
Естонія	14,1	18,3	27,2	54,5	59,1	56,1
Ірландія	2,7	5,0	14,5	31,8	33,8	36,6
Латвія	11,4	12,5	16,9	40,3	44,4	40,9
Литва	3,7	6,3	7,0	22,6	25,7	27,4
Іспанія	1,4	3,9	9,6	17,7	35,5	45,9
Італія	2,2	4,3	6,5	9,7	21,8	28,0
Нідерланди	2,1	4,1	11,4	24,9	44,3	50,4
Німеччина	7,2	11,9	15,3	23,4	33,3	35,5
Норвегія	6,9	14,5	38,6	49,6	54,8	56,2
Польща	5,0	4,8	6,2	12,1	20,6	25,0
Португалія	7,3	9,2	14,7	22,2	41,3	52,8
Росія	10,6	10,8	14,6	28	24,9	21,1
Румунія	3,5	2,8	4,0	25,5	27,7	31,3
Словакія	6,2	5,7	7,6	18,3	33,0	40,2
Словенія	8,5	13,1	24,5	37,1	55,7	58,6
Угорщина	5,4	7,1	13,1	29,0	40,8	46,7
Україна	9,2	8,8	11,2	17,3	21,9	20,1
Фінляндія	5,8	13,1	25,2	39,2	41,1	44,9
Франція	6,8	11,4	30,1	42,6	55,0	59,7
Хорватія	5,4	5,1	7,0	9,0	13,3	18,9
Чехія	5,4	5,6	8,6	21,8	40,3	48,6
Швейцарія	3,8	4,7	6,1	10,7	18,6	24,2
Швеція	18,6	39,7	47,0	55,3	54,2	54,9

Джерело: складено за даними Eurostat. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Аналізуючи особливості матримоніальної та репродуктивної поведінки населення різних країн Європи, у т. ч. стосовно поширення позашлюбної народжуваності, демографи звертають увагу на вплив різних факторів, економічних та соціокультурних, роблячи акцент на релігії, емансипації жінок, свободі та автономності особистості [5, 6]. Значним є вплив історичних умов розвитку населення [7].

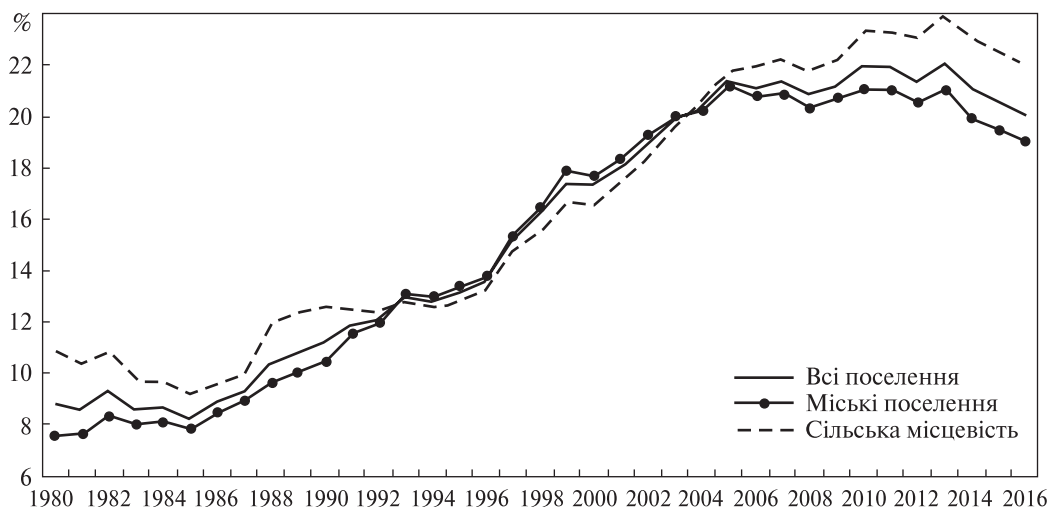

Рис. 1. Частка позашлюбних народжень у загальній кількості народжень в Україні у 1980–2016 рр., %

Джерело: дані Державної служби статистики України.

В Україні, як і в інших країнах на схід від «лінії Хайнала» (*Hajnal*) [8, с. 17–18, 60–62], шлюбно-сімейні відносини та структура народжуваності довго залишались традиційними. Демографічна модернізація почалась пізніше і відбувалась у ХХ столітті в атиповий формі внаслідок штучності радянської соціально-економічної системи [9, с. 17–27]. З набуттям незалежності й зміною моделі організації соціуму з'явилися умови для якісних змін на основі постіндустріальних принципів розвитку (другого демографічного переходу), що зняло «радянські» обмеження щодо вибору стилю життя особистості, але створило нові ризики і проблеми, в першу чергу економічні. Важливою передумовою формування сучасного «модернізованого» стилю демографічної поведінки населення засновники теорії *SDT* вважають високий рівень добробуту населення, розвиток якого не обмежений матеріальними проблемами [10, с. 11–13]. Тобто цінності самовираження і свободи вибору, які є основою (двигуном) *SDT*, стають пріоритетними, коли рівень матеріальної безпеки населення є дуже високим (*Inglehart, Welzel*) [11, с. 49–54].

У сучасній Україні відбувається трансформація моделі шлюбності й народжуваності, але внаслідок історичних соціокультурних передумов та економічних обмежень збереглися традиційні риси у демографічній поведінці значних верств населення, що відповідає сучасним соціально-економічним реаліям країни та дає змогу знизити певні ризики. Це відображено у поглядах населення: більшість молодих українців позитивно ставляться до незареєстрованого партнерства, однак вважають, що для дитини краще, коли батьки перебувають у зареєстрованому шлюбі [4, с. 37–39]. Відповідно, хоча позашлюбна народжуваність стала звичним явищем, в Україні переважна більшість дітей народжується у заміжніх жінок (у 2016 р. – майже 80 %). Зниження рівня позашлюбної народжуваності в останні роки (з 22,1 % у 2013 р. до 20,1 % у 2016 р.), на нашу думку, є природною реакцією населення на погіршення соціально-економічної ситуації в країні: через невпевненість у майбутньому важче наважитись на народження дитини жінкам, які не перебувають у офіційному шлюбі.

Сучасною особливістю демографічного розвитку є не тільки зростання показників позашлюбної народжуваності, але і зміна чинників, які призводять до народ-

ження дитини поза шлюбом. Якщо у традиційному суспільстві це переважно було наслідком несприятливих обставин (ризикована сексуальна поведінка, помилка у стосунках, смерть партнера-батька дитини тощо) і вважалось небажаним, то в сучасному світі основним чинником у більшості країн Європи є поширення незареєстрованого шлюбного партнерства (*cohabitation*). За даними дослідження «*Fertility and family surveys in countries of the ECE region*», проведеного наприкінці ХХ століття у 24 країнах, переважна кількість дітей у всіх країнах народжується у шлюбних пар, але досить часто цей союз не є юридично оформленим [12]. Наприклад, за даними статистики Норвегії, у 2016 р. 42,3 % дітей народилось у жінок, які перебували у шлюбі (*married*), 45,1 % – у тих, хто живе у шлюбному партнерстві (*cohabitation*), і 12,6 % – у самотніх жінок.

Досліджуючи позашлюбну народжуваність в Україні ми, на жаль, не маємо даних щодо дітей, народжених самотніми жінками, і народжених у незареєстрованій шлюбній парі. До 1995 р. у статистичній звітності при розподілі новонароджених за шлюбним станом матері виділялись діти, зареєстровані за спільною заявою батька й матері, тобто батько брав на себе відповідальність за новонародженого, отже можна припустити, що партнери жили разом, або пара планувала зареєструвати шлюб після народження дитини. Так, у 1994 р. майже половина (47,8 %) дітей, народжених жінками, які не перебували у шлюбі, були зареєстровані за спільною заявою батька і матері, а відповідно 52,2 % – за заявою однієї матері. Найчастіше реєстрували дитину самотійно наймолодші жінки (серед матерів віком до 20 років – 56,2 % позашлюбних народжень), і з підвищенням віку жінок-матерів частка реєстрацій за спільною заявою батьків підвищувалась, а за заявою однієї матері відповідно зменшувалась; у жінок старше 25 років більше половини позашлюбних народжень (52–53 %) реєструвалось за заявою обох батьків.

Визначення чинників позашлюбної народжуваності у сучасній Україні потребує додаткових вибіркових досліджень, однак опосередковано можна зробити певні висновки, досліджуючи зміни її вікових характеристик. Віковий профіль позашлюбних народжень поступово змінюється: зменшується частка народжень у жінок віком до 20 років, і збільшується – після 35 років (рис. 2).

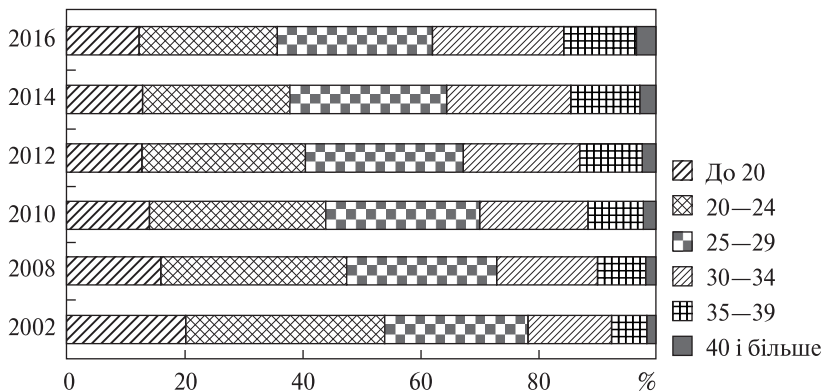

Рис. 2. Розподіл дітей, народжених жінками, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, за віком матері в Україні у 2002–2016 рр., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дослідження свідчать, що народження поза шлюбом у молодих матерів віком до 20 років досить часто є вимушеними, а у жінок більш зрілого віку у більшості випадків є свідомим рішенням, обумовленим nereєстрацією шлюбного партнерства, або бажанням мати дитину за відсутності постійного шлюбного союзу [13, с. 166–171]. Статистичні дані за 1990–1994 рр. теж підтверджують, що серед наймолодших матерів найбільша частка самотніх, що реєструють дитину за самотійною заявою. Отже, можна зробити попередній висновок, що в Україні поступово зменшується частка «небажаного», «випадкового» позашлюбного материнства і зростає частка «бажаного», «свідомого», у тому числі народження у незареєстрованої шлюбної пари.

Слід зазначити, що підвищення віку жінок, які народили дитину поза шлюбом, і зменшення серед них частки матерів віком до 20 років, спостерігається в усіх європейських країнах, у т. ч. у постсоціалістичних країнах, з якими межує Україна. Отже зміна вікових характеристик позашлюбної народжуваності в нашій країні відбувається відповідно до загальноєвропейських тенденцій. У той же час Україна належить до країн, де частка жінок до 20 років серед незаміжніх матерів є досі високою, хоча в ряді країн – наших сусідів цей показник ще вище: у Словаччині, Болгарії та Румунії (табл. 2).

Вікові характеристики позашлюбних народжень відображають загальні зміни вікової моделі народжуваності, «постаріння» материнства. Розподіл дітей, народжених поза шлюбом, за віком матері в Україні значною мірою повторює розподіл дітей, народжених у шлюбі: більшість їх народилось у жінок 20–34 років (у 2010–2016 рр. – більше 70 %). Але спостерігаються і певні відмінності: серед позашлюбних дітей вищим є відсоток народжених у молодих матерів, а також частка народжених у

Таблиця 2. Розподіл дітей, народжених жінками, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, за віком матері, в Україні та інших країнах Європи у 2016 р., %

Країна	Вік матері						
	до 20	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45 і більше
Швеція	1,4	14,5	35,6	29,5	15,1	3,6	0,3
Естонія	3,4	15,6	34,2	28,1	14,5	4,1	0,1
Франція	3,4	15,8	32,1	29,9	15,0	3,6	0,2
Іспанія	3,9	11,2	21,1	30,1	25,5	7,5	0,7
Чехія	4,6	18,8	29,6	27,9	15,7	3,3	0,1
Латвія	5,9	23,6	32,2	22,4	12,6	3,2	0,1
Беларусь	6,4	19,5	26,6	27,9	15,9	3,6	0,1
Литва	9,2	25,5	29,6	21,0	11,6	3,0	0,1
Польща	10,1	28,4	26,5	21,6	10,8	2,5	0,1
Угорщина	12,2	22,5	24,6	21,9	14,9	3,8	0,1
Україна	12,3	23,5	26,3	22,3	12,3	3,1	0,2
Словаччина	13,2	23,4	26,9	22,2	11,9	2,3	0,1
Болгарія	14,1	22,4	28,3	21,5	10,8	2,6	0,3
Румунія	27,3	26,0	22,0	14,0	8,4	2,2	0,1

Джерело: розраховано за даними Eurostat. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

матерів старше 35 років. Відповідно, найбільшим є «внесок» позашлюбних народжень у народжуваність молодих жінок віком до 20 років, і внаслідок «постаріння» шлюбної народжуваності він поступово зростає (рис. 3).

Водночас Україна відрізняється від інших європейських країн, у тому числі від тих, з якими межує, значно меншим «внеском» позашлюбних народжень у загальну кількість народжень молодими жінками віком до 20 років та 20–24 років. Тільки у жінок старше 30 років відсоток позашлюбних серед новонароджених дітей наближається до показників Польщі, Румунії, Литви (табл. 3).

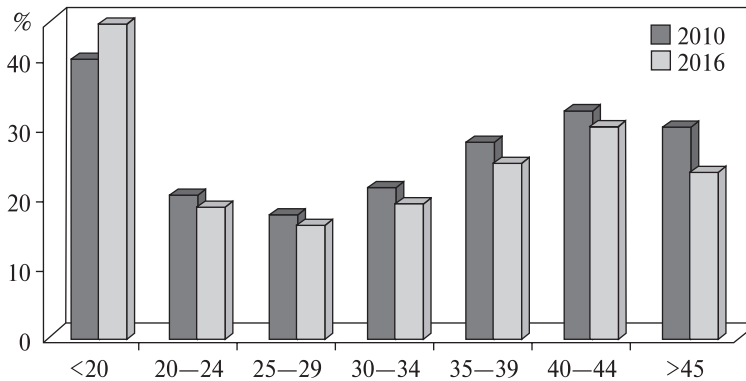

Рис. 3. Частка позашлюбних народжень у матерів різного віку в Україні у 2010 і 2016 рр., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 3. Частка позашлюбних народжень у матерів різного віку в Україні та інших країнах Європи у 2016 р., %

Країна	Вік матері						
	до 20	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45 і більше
Болгарія	88,6	69,0	53,1	49,6	52,6	57,3	63,6
Чехія	94,9	74,4	48,5	39,3	42,9	48,5	46,2
Естонія	85,8	72,4	57,0	50,7	49,7	52,3	37,0
Іспанія	90,9	73,9	54,8	39,9	38,6	44,0	50,2
Франція	93,5	75,8	62,1	53,8	52,4	53,9	54,7
Латвія	82,0	63,0	39,9	30,9	34,1	34,0	25,0
Литва	75,8	45,5	22,7	18,9	25,3	29,8	21,6
Угорщина	89,0	72,6	45,4	34,2	36,1	39,9	38,2
Польща	85,0	48,6	20,0	16,4	19,7	25,2	25,9
Румунія	86,2	43,7	21,7	17,8	21,4	27,1	25,1
Словаччина	84,0	60,5	36,2	28,8	32,7	36,1	32,3
Швеція	81,7	69,4	60,5	48,8	46,9	48,4	54,5
Україна	44,6	18,8	15,9	19,0	24,8	30,0	23,6

Джерело: розраховано за даними Eurostat. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Це обумовлено більш раннім вступом до шлюбу українських жінок, які, відповідно, значно частіше народжують дітей у шлюбі, ніж їхні ровесниці в інших країнах. Розподіл дітей, народжених заміжними жінками, за віком матері в Україні значно відрізняється від сусідніх європейських країн: у 2016 р. в Україні майже 30 % народжень дітей у шлюбі припадає на жінок віком до 25 років, а в країнах, з якими ми здійснюємо порівняння, цей показник у 2–3 рази нижчий; тільки в Болгарії та Румунії він перевищує 15 % (відповідно 16,6 і 17,3 %).

Існує проблема народження дітей неповнолітніми дівчатами (до 18 років), і хоча кількість таких юних матерів в Україні зменшується (за 2010–2016 рр. кількість народжень у жінок цього віку зменшилась з 9006 до 5350, у тому числі позашлюбні – з 5337 до 3986), однак така практика ще не стала рідкісною. Є і поодинокі випадки народження дітей у підлітків до 15 років (у 2016 р. 177 дітей, з них троє у шлюбі), і такі випадки реєструються у всіх країнах Європи, найбільше – у Румунії.

Щодо розподілу дітей, народжених поза шлюбом, за черговістю народження у матері, то більшість новонароджених – це первістки як в Україні, так і в інших країнах Європи. Відмінності у складі новонароджених офіційно заміжними жінками і незаміжними за черговістю народження не суттєві: традиційно вищою серед народжених поза шлюбом є частка первістків, нижчою – частка дітей, народжених другими. Протягом останніх п'ятнадцяти років частка первістків в Україні поступово зменшувалась, а питома вага народжень більш високої черговості відповідно зростала, але після 2014 р. цей процес зупинився через відкладання дітонародження других і наступних за черговістю дітей у складних умовах сьогодення (табл. 4).

Серед дітей першої та другої черговості 17–20 % народжують жінки, які не перебувають у офіційному шлюбі, однак значно більший внесок позашлюбних народжень у народження високої черговості, і він поступово збільшується. В 2016 р. більше третини новонароджених четвертої і вище черговості народження з'явилися на світ у незаміжних матерів (рис. 4). Потрібні додаткові дослідження, щоб визначити,

Таблиця 4. Розподіл дітей, народжених жінками, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, за черговістю народження в Україні у 2001–2016 р., %

Рік	Розподіл за черговістю народження					
	перші	другі	треті	четверті	п'яті та наступні	невідомі
2001	64,2	22,8	7,8	2,7	2,0	0,5
2003	67,1	23,4	6,5	1,6	1,4	0,0
2005	63,9	24,1	7,5	2,6	1,9	0,0
2007	58,7	27,3	8,8	3,0	2,1	0,1
2009	54,7	28,8	10,4	3,5	2,6	0,0
2011	50,6	29,9	11,8	4,4	3,3	0,0
2013	47,5	31,1	12,7	4,8	3,9	0,0
2014	46,1	31,1	13,3	5,1	4,4	0,0
2015	48,7	30,1	12,2	4,8	4,2	0,0
2016	48,5	29,9	12,1	5,0	4,5	0,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

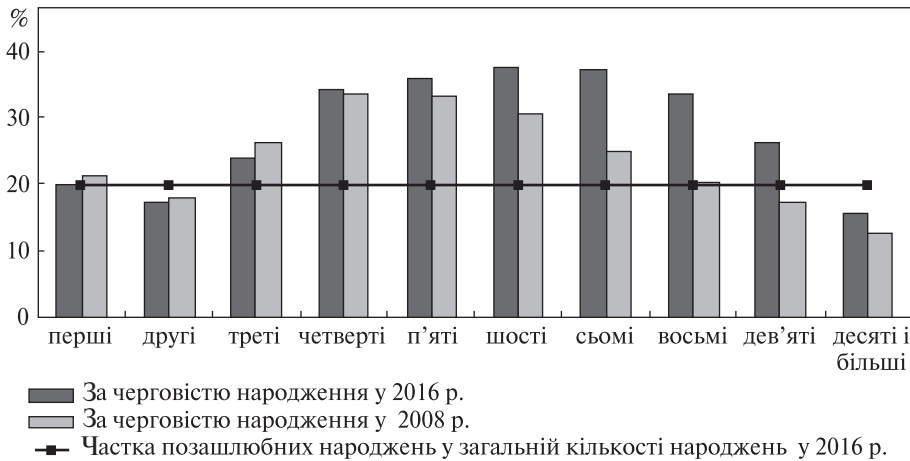

Рис. 4. Частка позашлюбних народжень серед народжень різної черговості в Україні у 2008 і 2016 рр., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

народжуються ці діти у подружніх пар, які юридично не зареєстрували шлюб, або це випадки неконтрольованої, соціально неблагополучної народжуваності.

Висновок. В Україні, як і в інших країнах Європи, відбулись істотні зміни структури народжуваності за шлюбним станом матері: значна частина дітей народжується у матерів, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі. Здійснений порівняльний аналіз характеристик позашлюбної народжуваності в Україні та постсоціалістичних європейських країнах, що є нашими найближчими сусідами, та інших європейських країн на прикладі Іспанії, Франції та Швеції засвідчив, що зміна структурних характеристик позашлюбної народжуваності в нашій країні відбувається відповідно до загальноєвропейських тенденцій. Разом з тим Україна має певні особливості, обумовлені більш ранніми шлюбністю і народженням дітей у шлюбі українськими жінками, що впливає на «шлюбні характеристики» (структуру за шлюбним станом матерів) народжуваності жінок різних вікових груп.

Не вирішена проблема ранньої народжуваності (до 18 років), що є у більшості випадків позашлюбною, і несе значні ризики малолітній матері. Це свідчить про відсутність культури статевих стосунків та контрацепції у дівчат-підлітків. За даними соціологічних досліджень, значна частина (більше 25 %) дівчат-підлітків 15–17 років, які мають досвід статевого життя, не користується засобами контрацепції [14, с. 89–91].

Рівень позашлюбної народжуваності в Україні нижчий, ніж у більшості країн Європи, що обумовлено як історично сформованими соціокультурними особливостями населення, її демографічною історією (традиційність сімейної поведінки довгі роки протистояла цінностям, що активно нав'язувались комуністичною ідеологією), так і сучасним рівнем матеріального забезпечення населення, відсутністю економічної незалежності і безпеки особистості, а також традиційністю сімейних практик та гендерної взаємодії у виконанні батьківських ролей (догляд та виховання дітей вважається обов'язком жінки). В умовах економічної незахищеності особистості та непоширеності принципів відповідального батьківства матері та дитині потрібна підтримка інститутів, санкціонованих державою, серед яких — юридично оформлений офіційний шлюб.

Грунтовніше вивчення особливостей позашлюбної та шлюбної народжуваності, її рівня у різних вікових групах жінок, розрахунок сумарних коефіцієнтів шлюбної та позашлюбної народжуваності можливі за матеріалами переписів населення та з використанням даних щодо шлюбного стану жінок. Надію на таке дослідження дає запланований на 2020 рік перепис населення України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Perelli-Harris B.* Ukraine: On the border between old and new in uncertain times // *Demographic Research*. – 2008. – Vol. 19. – P. 1145–1178. – doi: 10.4054/DemRes.2008.19.29
2. *Піскунов В.П.* Про позашлюбну народжуваність на Україні в 1945–1967 рр. // Демографічні дослідження. – Вип. 1. – Київ: Наук. думка, 1970. – С. 119–136.
3. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / Ін-т екон. НАН України. – Київ, 2001. – 560 с.
4. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – Київ: АДЕФ-Україна, 2008. – 288 с.
5. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічний аспект / Ін-т демогр. та соціальн. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2010. – 248 с.
6. *Lesthaeghe R., Neels K.* From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland // *Interface Demography / Vrije Universiteit Brussel*, Pleinlaan 2, B-1050 Brussels, Belgium [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/online/ejp2002.pdf> (дата звернення: 10.04.2018).
7. *Lesthaeghe R.* The Second Demographic Transition in Western Countries: an interpretation / *Vrije Universiteit, Brussel* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Ron_Lesthaeghe2/publication/257928736 (дата звернення: 10.04.2018).
8. *Reher D.S.* Family ties in Western Europe: persistent contrasts // *Population and Development Review*. – 1998. – 24 (2). – P. 203–234.
9. *Хаджнал Дж.* Европейский тип брачности в ретроспективе // *Брачность, рождаемость, семья за три века* / Под ред. А.Г. Вишневого и И.С. Кона. – М., 1979. – С. 14–70.
10. *Слюсар Л.І.* Модернізація шлюбу і сім'ї в Україні: особливості радянського періоду // *Демографія та соціальна економіка*. – 2013. – № 1 (19). – С. 17–27. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2013.01/017>
11. *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses* / Ed. by M. Macura, A.L. MacDonald, W. Haug. – UN, New York and Geneva, 2005. – 301 p.
12. *Инглхарт Р., Вельцель К.* Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
13. Международное обследование рождаемости и семьи // *Демоскоп Weekly*. – 2003. – № 97–98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2003/097/tema01> (дата звернення: 10.04.2018).
14. *Архангельский В.Н.* Факторы рождаемости. – М.: ТЕИС, 2006. – 399 с.
15. Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Д.В. Павлова та ін. – Київ: ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – 2014. – 156 с.

REFERENCES

1. Perelli-Harris, B. (2008). Ukraine: On the border between old and new in uncertain times. *Demographic Research*, 19, 1145-1178. - doi: 10.4054/DemRes.2008.19.29
2. Piskunov, V.P. (1970). Pro pozashliubnu narodzhuvanist na Ukraini v 1945-1967 rr. [On non-marital fertility in Ukraine in 1945-1967]. *Demografichni doslidzhennia - Demographic research*, 1, 119-136 [in Ukrainian].
3. *Demografichna kryza v Ukrayini. Problemy doslidzhennya, vytyky, skladovi, napryamy protydyi [The demographic crisis in Ukraine. Problems studies the origins, ingredients, directions counter]* (2001). Kyiv: Institute of Economy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

4. *Narodzhuvanist v Ukraini u konteksti suspilno-transformatsiinykh protsesiv [Population of Ukraine: birthrate in Ukraine in the context of social and transformational processes]* (2008). Kyiv: ADEF-Ukraina [in Ukrainian].
5. *Molod ta molodizhna polityka v Ukraini: sotsialno-demohrafichnyi aspekt [Young People and Youth Policy in Ukraine: socio-demographic aspects]* (2010). Kyiv: IDSD im. M.V. Ptoukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Lesthaeghe, R. & Neels, K. (2002). From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland - Interface Demography. Vrije Universiteit Brussel. Brussels, Belgium. *sdt.psc.isr.umich.edu*. Retrieved from <https://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/online/ejp2002.pdf>.
7. Lesthaeghe, R. (1991). The Second Demographic Transition in Western Countries: an interpretation. Vrije Universiteit, Brussel. *researchgate.net*. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Ron_Lesthaeghe2/publication/257928736.
8. Reher, D.S. (1998). Family ties in Western Europe: persistent contrasts. *Population and Development Review*, 24(2), 203-234.
9. Khainal, D. (1979). *Evropeyskyi typ brachnosti v retrospektyve [European type of marriage in retrospect]*. Marriage, fertility, family for three centuries. A.H. Vyshnevskiy, Y.S. Kon (Ed.); Moscow [in Russian].
10. Slyusar, L.I. (2013). Modernizatsiia shliubu i simi v Ukraini: osoblyvosti radianskoho periodu [Modernization of Family and Marriage in Ukraine: Features of the Soviet Period]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and social economy*, 1(19), 17-27. Retrieved from <http://dse.org.ua/archive/19/2.pdf> / [in Ukrainian].
11. Macura, M., MacDonald, A.L. & Haug, W. (Eds.). (2005). *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. UN. New York. Geneva.
12. Inglehart, R. & Welzel, K. (2011). *Modernyzatsiia, kulturnye yzmeneniya y demokratyia. Posledovatel'nost chelovecheskoho razvytyia [Modernization, cultural change and democracy. Human development sequence]*. Moscow : Novoe yzdatelstvo [in Russian].
13. Mezhdunarodnoe obsledovanye rozhdhaemosty y semy [International Birth and Family Survey]. (2003). Demoskop Weekly, 97-98. *demoscope.ru*. Retrieved from http://demoscope.ru/weekly/2003/097/s_map.php#1 [in Russian].
14. Arkhanhelskyi, V.N. (2006). *Factory rozhdhaemosty [Fertility factors]*. Moscow : TEYS. [in Russian].
15. Balakirieva, O.M., Bondar, T.V. & Pavlova, D.V. et al. (2014). *Pokaznyky ta sotsialnyi kontekst formuvannia zdorovia pidlitkiv [Indicators and social context for the formation of teenage health]*. Kyiv: UNICEF, Ukr. in-t sots. doslidzh. im. O. Iaremenka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 07.07.2018.